

Yılmaz Nevruz

Kafkas Milleti ve Kafkas Adı Hakkında Birkaç Söz

Tarihöncesi Kafkasya Tarihi'nin MÖ. I. binyıl başlarına kadar süren büyük bölümünde, aydınlatılamayan bir öge vardır: Homo Sapiens erektus ve Homo Sapiens neanderthalis gibi ilkel insan türlerini bir kenara bırakalım, ilk modern insanın takriben 25-30 bin yıl önce ayak bastığı kabul edilen Kafkasya'da, günümüzden 3 bin yıl öncesine kadar yaşayan insan topluluklarının belli bir isim taşımamaları umumi tarihin önemli problemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Belki de bunda, yazı kullanmamalarının ve belli bir devlet olarak örgütlenememelerinin payı büyüktür. Ancak, 3 bin yıl önce yazı kullanan Anadolu, Akdeniz, Mezopotamya ve İran halkları, Avrasya steplerinin göçebe halkları olan Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, vs. ile birlikte bazı bilimadamlarınca proto-Kafkas kabileleri olarak kabul edilen Sindler, Meotlar, Aorslar, vs.den bahsettikleri halde; 4-5 bin yıl öncesinin yazı kullanan (Sümerler başta olmak üzere) Mezopotamya kavimleri, mısırlılar ve Anadolu Hititleri (dolaylı da olsa) Kafkasya kabilelerinden niçin söz etmemişlerdir? Oysa, sözü geçen kabilelerin kullandıkları eşyalardan, Kafkasardı ve Önasya kavimleri ile çok sıkı sosyo-ekonomik ilişkiler içinde olduklarını arkeoloji bilimi kanıtlamıştır.

Ne yazık ki bu kördüğüm haline gelmiş sorunu çözmeden yolumuza devam etmek zorundayız. Hal böyle olunca, Kafkasya'nın autokton ve göçmen sekenesinin hangileri olduğu probleminin açıklığa kavuşturulması büyük önem taşımaktadır. Yukarıda detayları ile ifade edildiğine göre, Kafkasya, ilk modern insanın ortaya çıktığı bir coğrafik bölge değildir. Bidayetten beri göç almıştır, yani göçmenlerin cem olduğu bir yerdir. Öyleyse autokton kafkasyalı yoktur. Mamafiyh bu olgu Kafkasya'ya özgü değildir, dünyanın diğer yerleri için de geçerlidir. Bize göre de önce gelenler, sonra gelenlere nazaran autokton konumunu kazanmışlardır. Bunu da kesin tarihlerle belirlemek mümkün değildir. Bir de bu göçmen tayfalardan hangileri en kalabalıktı? suali cevap beklemektedir. En önceki etaplarda dünya nüfusunun azlığı sebebiyle Kafkasya'ya gelen göçmenlerin sayıca fazla bir yekûn teşkil etmediklerini söyleyebiliriz. Bu varsayıma dayanarak, Doğu Akdeniz'den ve Önasya'nın diğer bölgelerinden Kafkasya'ya gelen göçmenler keyfiyet itibariyle değer taşısalar da kemiyet bakımından bir ağırlık taşımazlar. Aynı tespit Kuzey Karadeniz sahillerini takip ederek gelen şimal akdenizli ve orta avrupalı göçmenler için de geçerlidir. Mamafiyh binlerce yıl içerisinde bu insan gruplarının Kafkasya topraklarında çoğaldıkları da bir gerçektir. XX. yy'a kadar varlıkları hakkında çok az şey bilinen Avrasya steplerinin göçebe-koyuncu kavimlerinin arkeolojik kültürleri aydınlatıldıkça, bunların kalabalık bir nüfusa sahip oldukları ve yaşadıkları topraklardan bütün coğrafi yönlere doğru göç ettikleri ortaya çıkmaktadır. Bunun en sağlam kanıtı, kendilerinin etnik pasportu olan Kurgan Mezar geleneklerini

beraberlerinde taşıyarak onları tekmi Kafkasya'ya, Kafkasardı'na ve Anadolu'ya kadar serpiştirmeleridir. Şübhesiz ilk büyük göç gruplarını oluşturanlar Kadimçukur Kültürü ya da Kurgan Kültürü taşıyıcılarıydılar. Buna benzer büyük göç dalgalarını, daha sonra Srupnoy Kültürü taşıyıcıları gerçekleştirmişlerdir. Bu sonuncular, kadimçukurluların torunlarıydılar ve Avrasya steplerinin çok geniş bir alanında yaşıyorlardı. Yukarıda kısaca ifade ettiğimiz selefler-halefler tezine göre, kadimçukurlular daha eski Kafkasya kabileleri ile birlikte Srupluları autoktonlar olarak karşılaşmışlardı. Bu iki büyük göçmen grubunun arasında cereyan eden, Dolmen Kültürü taşıyıcıları ile Katakomp Kültürü taşıyıcılarının göçlerini de unutmamak gerekir. Ancak bunlardan dolmencilerin nüfus yoğunluğunun diğerlerinden daha az olduğu anlaşılmaktadır. Buraya kadar saydığımız göçmen gruplarını arkeolojik kültürlerinden tanıyoruz, ama etnik isimlerini bilmiyoruz. Geç Bronz Dönemi'nin ortalarından itibaren bunlara, etnik isimlerini bildiğimiz kavimlerin göçleri inzimam etmiştir: **Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Alanlar** ve diğerleri. Bu arada açıkça belirtmeliyiz ki bu sonuncular, yani etnik isimleri belli olan tayfalar, eski göçmenler autoktonlaştıktan çok sonra onların üzerlerine gelmişlerdir. Tabiatıyla öncekiler (selefler) yüzyıllar, hatta binyıllar süren bir karışıp kaynaşma prosesi sonunda gayet doğal olarak Kafkasya'nın autokton ahalisini oluşturmuşlardı. Bize göre bu proses, gerçek bir etnogenez olayının ilk safhalarını temsil etmektedir. Öyleyse en eski ve eski göçmen grupların ya da tayfaların isimlerini koyabiliriz: bunlar **proto-Kafkas** etnik gruplardır; farklılıkları, değişik yönlerden gelmeleri ve kendilerine özgün kültürlerinin olmasıdır. İşte bu değişik kültürler ve etnik gruplar Kafkasya coğrafyasında çok uzun yıllar bir arada yaşayarak, karışıp kaynaştılar ve Kafkas Kültürü'nün temelini attılar. Keza, aynı kültür etrafında birleşerek aynı etnik adı alma yolunda tedricen ilerlediler ve Kafkasya coğrafyasını vatan haline getirme sürecini başlattılar. Netice itibariyle **proto-Kafkas** etnik grupların aynı kültür potasında ve aynı mensubiyet şuuru içerisinde oluşturdukları süper etnosun adı: **Kafkas**'tır. Buna Kafkas kavmi, Kafkas Halkı veya Kafkas Milleti de diyebiliriz. Nasıl ki Rusya'da yaşayan insanlara Rus, Almanya'da yaşayan insanlara Alman, Türkiye'de yaşayan insanlara Türk... deniliyorsa, Kafkasya'da yaşayan insanlara da "**Kafkas**" denilmesi en doğru yaklaşımdır. Dolayısıyla Kafkasya'da yaşayan insanlar kendilerinden bahsederken; ben Avarım, ben Çeçenim, ben Karaçayım, ben Osetim, ben Abhazım, ben Adıgeyim ya da Çerkesim'in yanı sıra ben **Kafkasım** demelidir. Bize göre Kafkas etnosu, Kimmerler ve İskitler Kafkasya'ya gelmeden önce oluşmuş durumdaydı ve sosyo-kültürel etnogenez prosesi de olgunlaşma sürecini devam ettiriyordu. Şübhesiz bu kavimlerin Kafkasya'ya gelişleri emperyal işgal ve talan amaçlıydı. Kendilerine vatan aramaları çok zayıf bir ihtimaldi. Nitekim ilk işgal karışıklıkları bittikten ve ortalık durulduktan sonra, bunlardan Kafkasya'da kalanları autoktonlar asimile etmişlerdir, buna karşılık onlar da Kafkas Kültürü'nü etkilemişler ve Kafkas etnosunun etnogenezinde rol almışlardır. Her şeye rağmen bunlara **proto-Kafkas** veya **proto-Çerkes** kavimler demek doğru değildir.

Keza, bütün bu anlatılanlardan sonra, **Meotlar, Sindler, Kerketler, Heniokhlar, Sanigler** gibi takriben 2000-2500 yıl veya biraz daha önce yaşayan kabile gruplarını da **proto-Kafkas** (veya bazılarına göre **proto-Çerkes**) gruplar şeklinde değerlendirmek gerçeği yansıtmaz, sadece alt etnik grupların kabilecilik asabiyetlerini tatmin eder. Bunlar günümüz Adıgelerinin yakın öncülleridir.

Bu arada şu hususu da belirtmeliyiz ki Kafkas etnosunun adının ortaya çıkmasını uzun yıllar geciktiren iki büyük sebep vardır, bunlardan birincisi, tarih boyunca emperyal güçlerin Kafkasya'yı sürekli işgal etme politikaları, ikincisi de tüm Kafkas boylarının devlet şeklinde örgütlenebilmeleri için coğrafi şartların, hem ulaşım hem de haberleşme yönünden elverişli olmamasıdır. Hal böyle olunca, merkezi iktidarın kendi caydırma gücünü periferiye hissettirmesi imkânsızdı. Zamanımızda bu ikinci sebep ortadan kalkmıştır, ancak birinci sebep ağırlaşarak devam etmektedir. Zaten emperyal güçler işgal ettikleri ülkelerdeki insanların birleştirici bir etnik isim ile anılmalarını istemezler ve alt etnik gruplar ile bölgesel gruplara karşı tam bir ayırmacılık politikası yürütürler ve alt etnik milliyetçiliği teşvik ederler. Günümüzde, Kafkas boyları arasında görülen alt etnisiteye dayalı etnik milliyetçilik ateşinin arka planında emperyalist gücün uyguladığı "ayır ve hükmet" politikası yatmaktadır.

Sonuç olarak, bizim **proto-Kafkas** halklar ve **Kafkas Milleti** tezimize karşı çıkacaklar elbette olacaktır. Onlar da bu problem hakkında kendi görüşlerini ileri sürecekler ve farklı görüşlerin ciddi olarak tartışılması sonucunda da doğru olan görüş ortaya çıkacaktır.

"Kafkas" Adı. Kafkasya ile ilgili kitaplarda genellikle "Kafkas" teriminin etimolojisi hakkında bilgi verildikten sonra esas konuya geçmek adet haline gelmiştir. Birbirinden pek farklı olmayan eskimiş görüşler sıralanır ve tatmin edici bir sonuca varılamadan mesele ortada bırakılır. Biz burada Kafkasya'nın en az bilinen prehistorik dönemini anlattıktan sonra "Kafkas" teriminin mahiyeti hakkında bilgi vermeyi yeğledik. Böylece okuyucunun en azından bir ön bilgi sahibi olmasını sağladık. Artık bundan sonra, "Kafkas" teriminin etimolojisi ve mahiyeti hakkında verilecek bilgileri okuyucu daha açık bir şekilde anlama ve varılan sonucu değerlendirme imkânı bulacaktır.

"Kafkas" adı hakkında kadim Greg ve Roma yazarlarından günümüze kadar pek çok yazar görüş bildirmiştir. Ancak hiç biri tatminkâr bir izah tarzı getirememiştir. Biz öncelikle bu görüşlerden dikkate değer bulduklarımızı özetliyeceğiz, sonra da kendi görüşümüzü bildireceğiz. Kafkasya hakkında araştırmalarıyla tanınan ünlü yazar J. Klaproth "*Tableau historique, géographique, ethnographique et politique de Caucase (Paris, 1827)*" isimli eserinde Kafkas adının çok eski olduğunu, bu kelimeyi ilk olarak MÖ. 490 yılında Maraton'da savaşmış olan şair Eschille'in kullandığını; Orfeus, Herodot ve Scylax gibi sonraki çağın Greg yazarlarının ise, bu isim altında Hazar Denizi ve Karadeniz arasında uzanan yüksek sıra dağları anlamayıp, muhtemelen perslerin etkisinde kalarak, sadece Kuzey Hindistan'daki dev sıradağları zikrettiklerini ifade ediyor. Plinius'un, gerçekte Kafkas adının İskit orijinli olduğunu ve

Graucasus' dan geldiğini, buranın belirleyici özelliğinin kar yüzünden beyaz renkli olduğunu rapor ettiğini belirterek şu yorumu yapıyor: ama bu etimoloji mesnetsiz görünmektedir. Bazı yazarlar Kafkasya adının, kar anlamındaki "kas" kelimesinden türediğini açıklamaya çalışılsa da ben hiçbir dilde bu sözcüğün bu anlamı taşıdığını bilmiyorum. Seville Isidor, İskit dilinde, Kas-pi' nin anlamının beyaz dağ olduğunu iddia eder, ama bu etimoloji de kanıtlanamamıştır. Kafkas adının aslında Pers ülkesinin kuzeybatısından kuzeydoğusuna kadar uzanan yüksek dağlara verilmiş bir ad olduğunun sanıldığını sanıyorum. Bu ad Koh Kaf (Kaf dağı) adıyla aynı olup, Batı Asya insanların mitolojik çevirileriyle dünyayı dolaşmıştır. Koh Kaf, Demavend ve Paropamisus dağlarını da kapsayan Batı Kafkasya ve Hindistan zincirinden başka bir şey değildir. Koh Kaf'ın eski şekli Koh Kafsp idi, yani Kaspik Dağlar. Bu isim Hyrcana Denizi'ne, yani Hazar Denizi'ne ad olmuştur. Haddizatında, Kafkasya adı Asya halkları arasında neredeyse yok sayılmıştır. Sadece, edebiyatlarıyla Gregleri etkilemiş olan Ermeniler ile Gürcüler nezdinde böyle olmamıştır. Buralarda yaşamış olan diğer Asya kavimleri bu (dağlara) Elburuz adını vermişlerdir. Bu isim Pers Dilinde, Demavend ve diğer zirveleri, keza ebedi karlarla kaplı olan öbür dağları da ihata eder. Kafkas'ın iki yüksek zirvesi de bu adı taşır: Kuban nehrinin çıktığı Şah Elburuz veya Dağstan' daki Kırıl Elburuz¹.

Balkar kökenli Kafkas arkeolog ve tarihçisi İ. M. Miziev de "*İstoriya Balkarii i Karaçaya c drevneyşik vremen do pokhodov Timura. Nalçik 1996*" isimli kitabında şu bilgilere yer veriyor: Greg efsaneleri, yer tanrıalarının Olimpos tanrılarıyla yaptıkları kavgayı da, yer altı tanrısı Tifon'un göklerdeki şimşek ateşinin tanrısı Zeus'la olan kavgasını da Kafkaslar ile ilişkilendiriyorlar.

Plutark'ın "Tanrıların Kavgası" isimli kitabında bu mitolojik olay konusunda şu bilgilere yer veriliyor: Borey, Arktus'un kızı Kion'u zorla kaçırıp Nifat adı verilen dağa getirdi ve daha sonra Kheniokh tahtının varisi olacak olan oğulları Girpak orada dünyaya geldi. Burası "Boreas'ın Yeri" diye anılmaya başladı. Kafkas adının ortaya çıkmasıyla da ilişkisi olan "devlerin kavgası"ndan sonra, Satürn Jübiter'in cezalandırmasından çekinerek Boreas'ın Yeri'nin en yüksek tepesine kaçtı ve timsah kılığına girerek saklandı. Onun peşinden gelen Prometheus "Kafkas"=Caucasus isimli bir yerli çobanı öldürdü ve göğsünü yarıp bakarak düşmanının yakınlarda bir yerde saklandığını anladı. Jübiter buraya geldiği zaman, babasını yün ipliğinden yapılmış urganla bağlayıp derin Tartarus'a bıraktı ve bu dağa çobanın adını (Kafkas) verdi, Prometheus'u da aynı dağa zincirleyip ebediyete kadar bir kartal tarafından gagalanması cezasına çarptırdı².

Greg mitolojisine bu şekilde giren "Kafkas" ismi, dağ eteklerinde yaşayan belli bir insanın, yani bir çobanın adı gibi algılanıyordu.

¹ "Klaproth, J. *Tableau historique, géographique, ethnographique et politique du Caucase*" (Paris, 1827), s. 1-3.

² Bkz. Oevres morales de Plutarque. Trad. du Grec par Ricard. A. Paris, chez le fevre, éditeur, rue de l'Eperon, 6- chez charpentier, éditeur, rue de Seine, 29, 1844. 5 volumes. ; Gan K. İzvestiya drevnikh greçeskikh i rimskikh pisateley o Kavkaze. Tiflis, 1884. Ç. 1. S. 153; Miziev, İ. M. "İstoriya Balkarii i Karaçaya c drevneyşik vremen do pokhodov Timura. Nalçik 1996", s. 8.

Bundan sonra yazar yukarıda anlatılan mitolojik olayı şöyle yorumluyor: "Borey ile Kion'un oğlu Girpak'ın adını Karaçay-Balkar ve dolayısıyla genel bir Türk Dili terimi olan "Kırpak" (= kırağıda suyun sathi buz tutması hali) kelimesiyle karşılaştırmak ilginç olabilir. Bu kırpak kelimesi de Elburus'un etrafındaki karlı kayaların/dağların kırçlı (hafif buzlanmış) tepelerini göz önüne getirilebilir.

Burada çok önemli bir konuya dikkat çekmemiz gerekiyor, o da Girpak'ın Heniokh tahtının varisi olması motifidir. Heniokh ismi ise, göçebe veya çoban 'Heniokh' kabilesinin eponimidir. Efsanede adı geçen çoban, acaba Heniokhlardan, yani göçebe-koyuncu kabilelerden biri miydi?

Dikkatimizi teksif etmemiz gereken bir diğer husus da şudur: kadim Gürcü vekayinamelerinde 'Kafkas' kelimesi Kafkas halklarının bir eponimi olarak, yani canlı bir insan gibi algılanıyordu.

Öteyandan hatırlamamız gereken bir konu daha vardır: 'bütün Kafkas halklarının 'Tagarmos' adında tek bir ataları vardı. Onun oğullarından çok güçlü ve kahraman olan sekizini öne çekebiliriz: birincisi **Gaos**, ikincisi **Kartlos**, üçüncüsü **Bardos**, dördüncüsü **Movakan**, beşincisi **Lek**, altıncısı **Epos**, yedincisi **Kafkas**, sekizincisi **Egros**³.

Netice itibarıyla, Kafkas kelimesinin ne gregçe, ne gürcüce, ne ermenice, ne persçe, ne de Kafkas dillerinde bir anlamı vardır. Sadece literatürde P. Uslar'a ait bir varsayım söz konusudur. Ona göre, İncil'de ve Sanskrit edebiyatında da olmayan 'Kafkas' kelimesi yerlilerin dilinde **Koh-az** kelimesinin tahrif edilmiş şeklidir ve Oset Dilinde 'Azların – dağ' anlamına gelmektedir (P. Uslar. Drevneyšie skazaniya o Kavkaze // SSKG. Tiflis, 1881. Vıp. 10. S. 130, 486-49)⁴. Ancak buna İ.M. Miziev itiraz ediyor, ona göre bu varsayım farsça dil kurallarına dayanılarak açıklanmaya çalışılıyor. Oysa farsçada isim olan **koh / kuh (dağ)** kelimesi daima sonda yer alır, mesela: Aday-koh, Himalay-koh, Zılgı-koh, vs. gibi. Bu duruma göre **Koh-az** ifadesinin **Az-koh** şeklinde olması gerekirdi. Görüldüğü gibi sözü geçen kural, Uslar'ın varsayımını çürütmektedir (Miziev, s. 9-10).

İ.M. Miziev kendi görüşünü de şu şekilde izah ediyor: "Biz de bu terime şöyle bir izah şekli öneriyoruz. '**Kav-kaz**' kelimesinin açık bir şekilde iki kelimenin birleşmesinden oluştuğunu görebiliyoruz. **Kabak** (avlu kapısı) ya da arabçadaki **Kabk**- 'kapı' kelimesi ve bir de etnonim olan **Az** kelimesi. Böylece sözü geçen kelime **Kabak-Az / Az-kapısı / Azların kapısı** anlamına gelebilir. Burada izah etmemiz gereken bazı ayrıntılar var. *Birincisi*, '**az**' kelimesi günümüzde bile birçok halk nezdinde *sülale-soy, kabile veya patronomik bir isim* olarak kullanılmaktadır ve çok eski bir türkçe kelimedir. *İkincisi*, '**az**' kelimesi Oset Dilinde, Balkarlara verilen isimdir. *Üçüncüsü*, '**Kav-kaz**' teriminin sonundaki '**kaz**' kelimesi hazarların çok eski bir adıdır ve '*göçebe*', '*göçetme*' anlamına gelir. Buna göre, *Kav-kaz* terimi **Göçebelerin Kapısı** anlamına da gelebilir (Miziev, s. 10). Ancak, Miziev'in görüşlerine katılmak pek mümkün görünmüyor. Türkçe yahut karaçaycadaki "kabak" kelimesi "kabak eşik" şeklinde avlu kapısı için

³ Bkz. Mroveli L. Jizn kartliyskikh tsarev / Per. s drevnegr.; *Komment.* G.V. Tsulay. M., 1979. S.21; Miziev, İ. M. age. S. 9.

⁴ Miziev, İ. M. age. s. 9.

kullanıldığı gibi, mahalle, mezra gibi küçük yerleşim yerlerini ifade etmek için de kullanılır. Yazar ["kabak-az" = kapı-az] ifadesini yazıp bunu "Az-kapı" diye okumakla türkçe gramer kurallarına aykırı davranıyor. Bu takdim şekliyle, biraz önce eleştirdiği duruma kendisi de düşüyor. Türk Dili şivelerinde niteleyen ya da tanımlayan kelime başa gelir. Kural doğru bile olsa, teklif edilen "kapı-az / Az-kapı" birleşik kelimesi "Kafkasya" kelimesinin menşei ifade etmekten çok uzaktır.

Öteyandan, İ.M. Miziev'in "Kafkas" terimi hakkında daha mantıklı ve daha inandırıcı bir izahı vardır. Yazar, "*Şagi k istokam etniçeskoy istorii tsentralnogo Kavkaza. Nalçik, 1986*" isimli kitabında V.V. Latışev ve K. Gan'ı kaynak göstererek antik yazar Gaius Plinius Secundus'un, İskitlerin Kafkasya'ya kendi öz terimleriyle "**Kraukasis**", yani "**ak karlı**" adını verdiklerini, yine K. Gan'ı kaynak göstererek IV. yy yazarı Yuliy Solin'in "İskitler Kafkasya'yı '**Krukaz**' diye adlandırdıklarını, kelimenin '**karlı**' anlamına geldiğini" yazdığını ifade ederek bu toponimi modern Karaçay-Balkar diliyle açıklamaya çalışıyor: Karaçay-Balkar dilinde "**kiraukaş**" veya "**kiraukas**" ifadeleri kırağıdan ala-bula, çil-çopur demektir.

"**Kiraukaş**" veya "**kiraukas**" terimi ise "**kirau+kas**" şeklinde iki bileşenden oluşmaktadır. Gregçeye "**kraukas**" biçiminde geçmiş olan bu iskitçe isim, ses değişmesi/metatez ile "**Karaukaş**" veya "**Karaukas**" şekline de dönüşebilir. Bu takdirde kelimenin ilk bileşeni Karaçay-Balkar dilinde "**karau**" = "**karla örtülü**" anlamına gelir ki bu da İskitlerin verdiği isimle uyuşur. Terimin ikinci bileşeni "**kas**" yahut "**kaş**" genel türkçede "**dağ**", "**yükseklik**" demektir. Öyleyse, "**Karau-kaş**" veya "**Karau-kas**" kelimesi, "**karla örtülü dağ**" anlamına gelmektedir.

İ.M. Miziev'in bu yaklaşımı ve açıklaması doğru gibi görünüyor. Ancak, Plinius'un kitabının (Naturalis Historiae) latince orijinalinde sözü geçen terim "**Croucasim**" biçiminde geçiyor. Fransızca tercemesinde ise "**Groucasus**" şeklini alıyor ((Livre VI., XIX. (XVIII) [1])). Yazarın V.V.

Latışev ve K. Gan'a dayanarak esas aldığı "**Kraukasis**" formu kabul edilecek olursa, İ.M. Miziev'in yaptığı açıklamayı, "**Kafkas**" kelimesi hakkında bugüne kadar yapılan açıklamaların en doğrusu olarak kabul edebiliriz. Buna rağmen bir başka soruyla karşılaşırız: "**Kraukas**" toponimi gerçekten iskitçe bir kelime midir yoksa İskitler Kafkasya'ya geldiklerinde bu ismi yerlilerden mi öğrendiler? Şimdiki bilgilerimize göre bu soruyu açıklığa kavuşturmamız imkânsız gibi görünüyor.

Bütün bunlara karşılık, İsmail Berkok "Tarihte Kafkasya" isimli kitabında Kafkas kelimesinin açıklanması babında **Kir-Kas = Sir-Kas, Kas-bi, Kas-ak** etnonimleri; **Kas, Kasey** aile isimleri; **Kaspi, Kas-pe, Kas-bolat, Kas-bot** şahıs isimleri ve **Kaf-kas, Kas-bek** toponimlerinden yola çıkarak:

Kir-Kas'ın "kasların efendisi", **Kas-bi**'nin "kaslar", **Kas-ak**'ın kaslı veya kaslara mensup anlamlarına geldiğini söylüyor. Bilahare, **Kaf-kas** ve **Kas-bek** toponimlerinin izahına geçiyor, ancak **Kas-bek** kelimesi hakkında birşey söylemiyor. **Kaf-kas** birleşik kelimesindeki "**Kaf**" bileşenini efsanevi "**Kaf-Dağı**"na bağlıyor. "**Kas**" bileşenini ise MÖ. bu dağlarda yaşamış olan "Kas" kavmine irca ederek Kas adındaki kavmin ismine izafeten bu dağa "Kafkas" denmiştir, sonucunu çıkarıyor. Ancak "Bu kas kelimesi nereden

gelmiştir?” sorusunu sorarak cevap arıyor, ama “Kafkasya’ya ilk giren insanlar veyahut ilk teşekkül eden cemiyet kendilerine Kas demişlerdir”⁵ varsayımından başka bir kanıt göstermiyor. Aslında, Kafkasya’ya gelen önemli kavimlerin (etnik isimleri belli olsun olmasın) hemen hepsi hakkında arkeolojik deliller bulunmaktadır. Kaslarla ilgili hiç bir arkeolojik kanıt yoktur. Adıgelerin yakın öncülleri Kas-ak, Kaş-ak, Kos-oklar ile bunların ilgisi yoktur. Oysa bu Kas kavminin yahut Kasların Kuzey Mezopotamya’da yazılı kaynaklara dayalı oldukça açık ve belirli bir tarihleri vardır. Bunlar Babil Devleti’ni yıkarak onun yerinde 575 yıl süren bir devlet kurmuşlar ve kendilerine özgü kültür eserleri bırakmışlardır.

Kafkas kelimesinin çıkışı hakkında Çeçenlerin ileri sürdükleri görüş ise çok ilginçtir: **Kafkas** kelimesinin aslı **KOV_KAS**’tır. **Kov** bileşeni çeçencede kapı, ocak, bark, avlu gibi anlamlara gelmektedir. Tabiyatıyla “Kasların Yurdu”, “Kasların Ocağı” anlamını taşır. **Kas** terimi de **Kas-pi**’den geliyor. Buradaki “**pi**” bileşeni bazı Kafkas dillerinde (halen tuşçada) çoğul eki olarak kullanılır: **Kas-pi**= Kaslar anlamına gelir. Keza Kaspi Denizi= Kasların Denizi demektir. Netice itibarıyla **Kov-Kas**→**Kav-Kas**→**Kasların Kapısı** sonucu ortaya çıkıyor. Galiba bu son görüş, diğerlerinden hem kısa hem de gerçeğe daha yakın. Ancak, “Kas Kavmi”nin Kafkasya’nın kuzey bölgesinde yaşadığına dair herhangi bir delilin bulunmaması bu görüşü de askıda bırakıyor. Bununla beraber, sözünü ettiğimiz Mezopotamya Kasları ile Dağstan kabileleri arasında (arkeolojik olarak kanıtlanmamakla beraber) sosyo-ekonomik ilişkiler olabilir ve bu Kaslardan bir tayfa Doğu Kafkasya sekenesine karışabilir. Kas-pi ismi de bunların isminden çıkmış olabilir, varsayımı ileri sürülebilir.

Böylece “**Kafkas**” kelimesinin etimolojisi hakkında ileri sürülen görüşleri özetlemiş olduk. Kendi görüşümüze gelince: dünyada pek çok etnonim ve toponimin etimolojisi tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Kafkas etnonimi ile Kafkasya toponimi de bunlar arasındadır. Bunun başlıca sebebi Kafkas kavimlerinin yazıyı çok geç kullanmaya başlamalarıdır. Yazı kullanan Gregler ve Persler ile yakın ilişki kurulduktan sonradır ki onların yazılı kaynaklarında “Kafkas” ve “Kafkasya” terimleriyle ilgili işaretler görmeye başlıyoruz. Bu da zamanımızdan takriben 2500-3000 yıl öncesine tarihlenmektedir. Bize göre, Kafkasya’ya 3000 yıl öncesinden çok daha önceleri gelip yerleşen, sosyo-ekonomik, sosyo-kültür ve askeri yönden diğer kabilelere üstün olan kabile gruplarından birinin adı “Kafkas” ya da “Kavkas” idi ve bu kabile grubunun adına izafeten çevredeki heybetli dağlara “Kafkas” dağları adı verilmiştir. Bilahare bu isim hem süper etnosa hem de bu etnosun yaşadığı ülkeye (Heimat) isim olmuştur. “**Kafkas**” kelimesi hangi dilden gelmektedir? diye sorulacak olursa, cevabımız “Farsça, grekçe ve iskitçeden çok daha eski bir dilden gelmektedir ve bu dil de ‘**Kafkas Etnosu**’nun cedleri arasında yer alan bir kavmin dilidir” olacaktır. Buna “**proto-kafkasça**” veya “**proto-Kafkas Dili**” demenin de hiç bir sakıncasının olmadığı kanaatini taşıyoruz. Kelimelere zorlamalarla çeşitli anlamlar kazandırmaya çalışmanın da bilime uygun olmadığını

⁵ Berkok, İ. age. s. 57-58.

düşünüyoruz. Bu yöntem sağlıklı bir yöntem değildir ve şimdiye kadar genel kabul görececek bir sonuç da getirmemiştir.

MÖ. V. yy. ile Miladi V. yy. arasında Kafkasya Yerli halkları

Çalışmamızın önceki bölümlerinde (Kafkas Yerli Kültürü, Kayakent-Khoroçoy Kültürü, Dağlık Çeçenya ve Dağıstan'da Yerel Kültür, Geç Bronz Döneminde Kafkas Koban Kültürü, Koban Kültürü Döneminde Dağıstan ve İçkerya kabileleri, Demirçağında Kafkas Kabilelerinin Sosyal ve Ekonomik Yaşamları, Sanat ve İnançları) başlıkları altında Kafkasya yerli kabilelerinin etnik temelleri, sosyo-ekonomik durumları, kültür ve yaşam biçimleri hakkında yeterince bilgi verilmiş ve Kafkas Kültüründen söz edilirken de sub-etnik kültürlerin fazlaca öne çıkarılmamasını, konunun "Kuban-Terek Kültürü" veya "Umumi Kafkas Kültürü" çerçevesinde ele alınmasını önermiştik. Keza bu yaklaşımın Kafkas kökenli yazarlar tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini de vurgulamıştık. "Taraflımızdan büyük kabul gören bu görüş, henüz genel kabul görmediği için çalışmamızda kısmen de olsa klasik yöntemi takip edeceğiz" demiştik. Bundan sonraki bölümleri işlerken de mümkün mertebe "Umumi Kafkas Tarihi ve Umumi Kafkas Kültürü" tanımları çerçevesinden uzaklaşmamaya özen göstereceğiz. Konuya geçmeden önce dönemin etnik haritasını hatırlatmakta yarar vardır. Milâdî devrin (İsa'dan sonraki devir) başlarına doğru Kafkasya etnik haritası hakkında Strabon, Büyük Plinius ve Klaudius Ptolemeus gibi antik yazarlar oldukça yeterli bilgiye sahiptiler. Bunların içinde konumuzla ilgili olarak en geniş ve en tutarlı bilgileri Strabon'da buluyoruz. O bizzat bir karadenizli olması ve annesinin amcasının Mithridatlar döneminde Kafkasya'da önemli bir görevde bulunması, keza Pont Kırallığı subaylarından doğrudan bilgi edinme imkânına sahibolması sebebiyle Doğu Karadeniz'i ve Kafkasya'yı çok iyi tanımıştır. Onun sayesinde, Kuzey Batı Kafkasya'daki geleneksel Meot kabileleri panoramasından başka, Kafkasya'nın diğer bölgelerinde yaşayan halklarla ilgili olarak da bazı hususlar açıklığa kavuşmuştur. O dönemde, dağlık bölgelerde, yani Kafkasların en yüksek bölgelerinde (Elburuz ve Kazbek dağlarının kuzey yamaçlarında) isimleri bilinmeyen kabileler yaşıyordu. Bunlardan Strabon şöyle sözediyor: "Kafkasya'nın en yüksek bölümleri, Ana Kafkasların güney tarafındaki İberya, Kolhida ve Heniyokya'ya yakın olan yerlerdir. Buralarda, yüksek dağ yamaçlarında, benzer topluluklar dar vadilerin arasındaki yerlerde yaşarlar. Bölge halkı, çoğunlukla tuz satın almak için Dioskurias kentinde toplanırlar. Genelde av hayvanlarıyla, yabani yemişlerle ve süt ürünleriyle beslenirler. Kışın Kafkasya'nın yüksek yerlerinde ulaşım durur, fakat bu insanlar yaz aylarında, tabaklanmamış sığır derisinden (karda, buzda yürüyebilmek için tabanları kramponlu/çivili) geniş tabanlı ayakkabılar yaparlar ve onları ayaklarına

geçirerek yükseklerle çıkarlar, sonra da yükleri ile birlikte davul zarına benzeyen sertleşmiş postların üzerine oturup kayarak aşağıya inerler" (S. XI / 5, 6)⁶.

Keza Strabon, dağlı kabilelerin ayrı ayrı yaşadıklarını, farklı konuştuklarını, aralarında ilişki kurma sorunu olduğunu, buna karşılık Karadeniz kıyılarındaki antik halklarla ilişki içinde olduklarını, öteyandan İskitler ve Sarmatlar ile komşuluk ve akrabalık bağlarının bulunduğunu, bu yüzden ortaya çıkan tehlikeli durumlarda aralarında hemen bir ittifakın oluşması için uygun ortamın hazır olduğunu da zikrediyor⁷.

Aynı Strabon, daha önce de ifade edildiği gibi, ünlü "Coğrafya"sının XI. kitabında Doğu Karadeniz ve Azak kıyılarının sekenesi hakkında ayrıntılı malumat veriyor: " Biz ilk önce, kuzeyde ve Okean boyunca bazı göçebe kabilelerini ve İskit kavmine ait olan Hamaksokları ve bunların arkasından, İskit ırkından Sarmat kabilelerini, onların ardından Kafkas dağ zincirinin ortalarına kadar ilerleyen ve bir bölümü göçebe yaşamı sürdüren, bir bölümü de çiftçiliğe adapte olan Aorslar ve Sirakları tanımlayacağız. Sonra da, Palus Meotis kıyıları üzerindeki Meotları, yine aynı kıyılar üzerinde Bosporus'un Asya yakasını işgal eden Sindleri, Sindlerden sonra Aşmiler, Zikhler, Heniokhlar, Kerketler ve Ftirofajları, onlar tarafından işgal edilen geçiş yerinin alt tarafındaki Makroponların topraklarını işaret edeceğiz. Heniokhlara gelince, onlar Kafkaslar'ın ve Moşik dağlarının eteklerinde bulunan Kolkhide'ye kaymışlardır. Fakat biz Avrupa ve Asya'nın sınırı olarak Tanais'in akarını aldığımız için, giriştiğimiz ayrıntılı açıklamalar çerçevesinde hareket etmek durumundayız⁸".

Karmaşık Meotlar bahsini işlerken Strabon'un "Meotlar adı altında, Sindler ile birlikte Dandarlar, Toretler, Agırlar, Arrekherler, keza Tarpetler, Obidiasenler, Sittasenler, Dosklar ve diğer kabileler de anlaşılmalıdır⁹" tespiti yolumuzu aydınlatacaktır.

Büyük Plinius ve Klaudius Ptolemeus Kafkasya yüksekliklerinde yaşayan bazı kabilelerden bahsediyorlar, onlardan Plinius'un verdiği isim listesinden daha sonra söz edeceğiz, fakat bunlardan sadece bazıları hakkında kısmen de olsa bilgimiz vardır: Talılar, Akkisılar ve İsadikler. Bugünkü Osetya ve Çeçen İnguş bölgelerinin o dönemden sonraki subetnik gruplarının isimleri bunlar ile karşılaştırılabilir: "Talı"-(Dvalı), Akkısı-(Akkişi), Sodi-(Sadoy), vb.. Daha kuzeyde bulunan dağ eteklerinde, yani Sirak düzlükleri sınırında iklim şartları oldukça elverişliydi, buralarda da bazı kabile isimleri zikredilmiştir: Trogloditler (mağaralılar) ve Polifajlar (her şey yiyenler), keza, Zametitler ve İsadikler. Bunların hepsi düzlüklerde yaşıyorlardı ve oldukça başarılı bir biçimde tarımla uğraşıyorlardı¹⁰. Ancak yaşadıkları yerler tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Kafkasların doğu kolunun kuzeyinde, Merkezi Kafkasya'dan geçen önemli yolların kesiştiği bölgelerde Gargareyler lokalize edilmiştir. Bunları Vaynakh-Dağıstan "akraba

⁶ Kafkasya'da (Karaçay-Balkar'da) tüyleri tıraşlanmış, fakat tabaklanmamış sert hayvan derisine "car" adı verilir. Yazarın sözünü ettiği davul derisini andıran sığır derisi bu "car"dan başka bir nesne değildir.

⁷ Strabon. XI, 4, 1-8.

⁸ Strabon. age. XI-II/1.

⁹ Strabon. age. XI-II/11.

¹⁰ Strabon. XI, V, 7; VDI. 1947. Nr. 4. S. 224.

topluluklarına" dahil etmek mümkündür. Gargareylerin kuzeyinde, Sirak düzlüklerinde göçebeler yaşıyordu : Nabianlar ve Panksanlar (etnik sıfatları belli değil), daha sonrasında Strabon, Sirak ve Aors kabilelerinden bahsediyor ki onlar hakkında daha önce yeterli bilgi verilmiştir. Nüfusun aşırı çeşitliliği Kuzey-Doğu Kafkasya'da ve Doğu Kafkasların ötesinde de görülmektedir. Kafkas Albanyası dahilinde Strabon'un bildirdiği kabileler şunlardır: Büyük Kafkasların güney eteklerinde yaşayan *Lupenler*, dağlık bölgelerde ve Dağstan'ın dağ eteklerinde yaşayan Geller, Legler, Didurlar, vb... Hazar Yakın çevresinde yaşayan Aorsların bir bölümü, Derbent geçidinin kuzeyindeki düzlüklerde yerleşmişlerdi, onlar burada yaşayan Udinler (Utiyanlar) ile karıştılar. Büyük Plinius bunları Utidorlar¹¹ olarak adlandırıyor¹².

a. Kuzeybatı Kafkasya'nın Kafkas Halkları (Meotlar ve Sindler). Kafkasya topraklarına dahil olan Azak Denizi sahilleri ile buranın doğu cihetinde yer alan düzlüklerin denize yakın bölgelerinde ve Kafkasya'nın dağlık kısmının Karadeniz sahillerinde çok eski çağlardan beri yerli kabilelerin yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Bunlardan arkeolojik kültürlü kabileler hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Tarihsel olanları, yani yazılı kaynaklarda anılanlar hakkında antik yazarlar bir hayli bilgi bırakmışlardır. Hemen hemen bütün yazarlar bu tarihsel kabileleri Meotlar adıyla anmışlardır. Aslında Meot terimi etnonim olmayıp coğrafik bir terimdir, Azak Denizi'nin antik adıdır. Meotis Denizi'nin yahut gölünün doğu kıyılarında yaşayan kabilelere "Meotlar" adı verilmiştir. Dolayısıyla Meot adı altında çok sayıda kabile toplanmıştır (Strabon). Bu halklardan Sindler, Zikhler, Psessler, Dandarlar, Doskhlar, Toretler, Abidiakhlar, Arreakhlar, Akhlar, Moskhlar, Sittaklar, Torpetler, Fatlar, vs.nin isimleri eski Greko-Latin analarında "Maiotis" genel adı altında topluca anılmaktadır. Meot kabileleri hakkında ilk bilgileri "Dünya Turu" isimli eserinde "Kafkasya Dandarları" halkından sözeden Miletli Hekataeus (MÖ. VI. yy) vermiştir. Keza, Mitilenli Hellanikus, Psöydo-Skilaks, Psöydo-Skymnos, Dionysius Periegetes, Diodorus Siculus, Strabon, Claudius Ptolomeus, vs. gibi yazarlar da Meotlar hakkında bilgi vermişlerdir. Bunlardan Strabon ayrıntılı isim listesi vermekle kalmıyor, onların yerleri ve yaşamları hakkında da kısa bilgiler veriyor. Bosporus yazıtlarında zaman zaman Meot kabilelerinden sözedilmiştir. Bu kitabelerden birinde Bosporus kralı Perisad'ın Sindler ve tüm Meotların da kralı olduğu kaydedilmiştir. Antik kaynaklarda Meotların Tüm Azak Denizi kıyılarını ve Kuban deltası'nı işgal ettikleri bildirilmektedir. Ancak bunlar Meot ülkesinin doğu istikametinde nereye kadar uzandığını zikretmemişlerdir. Mamafiyh bu eksiklik günümüzün arkeolojik araştırmalarıyla telafi edilmiş ve Meot topraklarının Kuban havzası, Kafkas dağetekleri ve Stavropol platosuna kadar yayıldığı kanıtlanmıştır.

¹¹ Büyük Plinius. *Estestvennaya istoria*. IV, 39 // VDI. 1949. Nr. 2. S. 302.

¹² Daha fazla bilgi için bkz. *Piotrovskiy, B.B.* age. s. 84.

Sindlerin yurtlarına gelince; Sindler Taman Yarımadası'nın güneyine, Karadeniz kıyılarına ve Kafkas dağ eteklerine kadar yayılmışlardı. Sindlerin oturdukları yerler Psöydo Skilaks'ın periblesinde oldukça doğru olarak tanımlanmıştır: "Sind Halkı'nın toprakları gölün ötesine uzanıyor ve Greg şehirleri ondan sonra sıralanıyor: Phanagoriya, Kepi, Sindika Limanı, Patus"¹³. Böylece, Sindlerin kuzeyde ve doğuda Meot kabileleriyle doğal sınırlarını Kuban Nehri meydana getiriyordu. Doğu sınırı tabyalı eski şehir kalıntılarının bulunduğu bugünkü Krasno-Batareynogo köyünden geçiyordu. Sindika'nın başşehri Gorkippia, bugünkü Anapa'nın olduğu yerde idi. Gorkippia şehrinin dışında, Strabon'un andığı bir diğer şehir Aboraku idi. Strabon ondan şöyle sözediyor: "Sindika'da deniz kıyısında Sindlerin başkenti Gorkippia ve Aboraka yer alır" (Strabon, XI-2, 12). Meotlar / Maiotidler bileşik kavramı, Herodot ve onun çağdaşı Miletli Hellanikus tarafından kullanılmıştır, keza Herodot, Maiotidlerin topraklarından geçerek Meot-Gölü'ne dökülen Lykos, Oaros, Tanais ve Syrgis ırmaklarından da sözeder (H. IV/23). Ancak, bazı yazarlar Tanais/Don'un bu topraklardan geçmediğini söyleseler de Meotların eskiden, nehrin deltasında da yaşadıkları muhakkaktır. Aynı yazarlar, Bosporus Devleti zamanında – daha önce Meot/İskitlerin yaşadığı yerde- Sindlerin olduğunu da zikrediyorlar. Meotların yaşadıkları yere gelince; antik tarihçiler Meotların ülkesini -Maotidoi- şeklinde anıyorlar ve bu yerin Kuzeydoğu Karadeniz ve Azak kıyıları ile bunların iç kısımlarını ihata eden teritoryum olduğunu bildiriyorlar. Bu arada, Sindlerin Taman Yarımadasında yaşayan Meot kabilelerinden biri olduğu bilinmektedir ve onların diğer Meot kabileleri ile karışık yaşadıklarında kuşku yoktur. Herodot bu arada, kışın Kimmer Boğazı'nın donduğunu, İskitlerin savaşta askerlerini boğazın öbür yakasına, yani Sindlerin ülkesine buz üzerinden geçirdiklerini kaydetmek suretiyle Sindleri ismen de zikrediyor (H. IV/28). Böylece, Meotların Kuzeydoğu Karadeniz kıyılarından Tanais mansabına kadar uzanan tekmil Taman Yarımadası topraklarında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu coğrafya'da çeşitli isimler altında yaşayan Meot kabilelerinin yaşam yerlerini tam olarak belirlemek çok zordur. Meot kabilelerinin büyük bölümü yerleşik hayat sürüyordu ve onlar çiftçilik ve zinatla uğraşıyorlardı. Kabilelerden bir bölümü ise Kubanönü düzlüklerinde göçebe hayvancılıkla ıstıgal ediyordu. Meotlar mükemmel ustalardı, bunların arasında demirciler, taşçılar, çömlekçiler, ayakkabıcılar, terziler, kuyumcular, vs. bulunuyordu. Zenatkârlık babadan oğula intikal ediyordu. Kimse birbirinin işine müdahale etmezdi. Meotlar kendilerine özgü bir inanç ve ibadet sistemine sahiptiler. İnançları doğal güçlere perestişte bulunma temeline dayanıyordu, doğal olaylar ışık/güneş tanrısı, yangın tanrısı, yağmur tanrısı, gök tanrısı, orman tanrısı, deniz tanrısı ve diğer tanrılar şeklinde algılanıyordu. Meotlar komplike bir ritüelin eşliğinde tanrılarına kurban sunuyorlardı.

¹³ Skilak Kariandskiy. Peripp obitayemogo morya. Perevod i kommentarii F. V. Shelova-Kovedyayeva // Vestnik drevney istorii. 1988. № 1. S. 262; № 2. S. 260-261).

B. Baytugan'a göre, Meotların esas kitlesi Azak Denizi sahilinde yaşadığı için bu deniz o milletin adıyla "Meot Gölü" diye adlandırılmıştır. Hippokrat Meotlara "İskit Milleti" diyor ve onlara "Savromat" adını veriyor. Strabon ve bir çok başka müellifler bu kavmi "Meot" adıyla andıkları gibi "Savromat" diye de anıyorlar. Herodot'a göre onlar İskit delikanlıları ile Amazon kızlardan neş'et etmişlerdir. Fakat Skilaks ve bazı başka yazarlar Meotlar ile Savromatları birbirlerinden ayırıyorlar. Skilaks şöyle yazıyor: "Tanais (Don) nehrinden itibaren Asya başlıyor ve onun Karadeniz'deki ilk halkı Savromatlardır. Savromatlar, kadınlar tarafından yönetiliyorlar. Bu kadınlar tarafından idare edilenlerin gerisinde de Meotlar yaşamaktadır" (V. V. Latışef. "İzvestiya drevnikh pisateley...")¹⁴.

Strabon'a göre Meotlar "Bir çok kabilelere bölünüyorlar". Yazar bunlardan Sindleri, Dandarları, Toretleri, Agrları, Arrıklı, Tarpitleri, Ovidiakenleri, Sittakenleri, Doskları, Aspurgianları anıyor. Ancak, Meotlar sadece bu kabilerden ibaret değildir, çünkü Strabon "Bu halka daha birçok kabiler dahildir" diyor.

B. Baytugan "Meotlar kimler olabilirler?" sorusunu sorduktan sonra şu bilgileri veriyor: "Bunların, Türklerle birlikte İskit memleketi ahalisinin esas kitlesini teşkil ettikleri muhtemel bulunan iranîlerden oluştuklarına hükmetmek zordur. Bu milletin iranî kökenli olduğunu şübhe altına alan cihet 'Savromat' kelimesidir ki 'Meot' ile birlikte bu iranî ad dahi bazı müellifler tarafından ona verilmektedir. Savromat dilinin, İskit dilinin bozuk bir versiyonu olduğu hakkında Herodot'un ortaya attığı iddia dahi aynı şübheyi uyandırıyor. Fakat, kaydetmiş olduğumuz gibi, Meotlarla Savromatların aynı millet oldukları hakkında müelliflerin hepsi hemfikir değildirler. Her ikisinin İskit mahiyetini kaydetmekle birlikte, müelliflerin çoğu bunların aralarındaki farkı da zikrediyorlar. Kadîm müelliflerin malûmatları arasındaki bu ihtilaf, Meotların etnik menşei hakkındaki problemi daha da zorlaştırıyor.

Bütün bunlara rağmen, şübheyi dağıtan bir durum da söz konusudur. O da Adıge şivelerini tetkik eden ünlü lengvist Lopatinski'nin tespitidir. S. Melnikof, Razvedenkof'un 'Spartokidler Devrinde Kimmer Bosporusu (Kafkasya mahallerini ve akvamını tasvir eden materyaller mecmuası; cüz. 21)¹⁵ isimli eseri hakkındaki yazısında gregçe olduğu söylenen "Meotida"yı Adıge dili ile izah etmiş ve demiştir ki 'Bu sözü adıgece ile izah etmek mümkündür. Bu söz **mei** – pis koku ve **yate**- bataklık şeklinde iki bileşenden ibarettir. Dolayısıyla 'pis koku veren bataklık' anlamına gelir (benim rusça-kabardince lûgat XII cüz'ine bakılsın). Sahilleri kamışlarla kapanmış ve suyu akmayan Azak denizi, Karadeniz'e nisbetle, etrafında yaşayan ahaliye böyle görünebilirdi¹⁶.

¹⁴ Baytugan, B. - "Drevnee naselenie Severnogo Priçernomorya = Şimalî Karadeniz Havzasının Kadîm Ahalisi"- Severniy Kavkaz = Şimalî Kafkasya Dergisi, sayı: 47-48, Varşova, Mart-Nisan 1938.

¹⁵ Kafkasya mahallerini ve akvamını tasvir eden materyaller mecmuası; cüz. 21.

¹⁶ Müellifin bu kelimedede kullandığı **t** harfinin üzerinde işaret vardır. Lopatinski'nin işaret ettiği missioner alfabesinde de öyle idi. Kafkas **t** = th 'si denen bu harf bugünkü Çeçen ve Osetin alfabesinde de vardır. (B.B.).

Bu tespitler ihtimalleri güçlendiriyor. Çünkü klasik muharrirler (mesela Miladî I-II. asırda yaşayan ve adı 'Skimu Hios' olduğu zannedilen müellif) 'Meotida' sözünün yunanca olmayıp Meotlardan geldiğini yazıyorlar. Daha doğrusu sahil boyu ahalisi bu adla Azak denizini adlandırmıştı. Bunu Gregler alıp başka milletlere de vermişlerdir. Kadîm müelliflerin Azak denizini Meot bataklığı, Kuzeybatı kısmını teşkil eden bugünkü Sivaş körfezini de Pis kokulu göl diye adlandırdıklarını nazarı itibara alacak olursak bu ihtimalin kuvveti daha da artar. Aynı yazara göre, Meotların Adıgeler olduğunu gösteren kanıt sadece Meot kelimesinin adıgece olması değildir. Meotların işgal ettikleri Taman ve Kerç yarımadasında eski yer isimlerine dikkat edecek olursak Greg kolonilerinin isimleriyle yanyana Tiritaka = Tiritako, Kazeka=Kazeko, Aboraka=Aborako, vs. gibi sırf adıgece isimler dahi görebiliriz. Kazeko köyü Venedik-Ceneviz devirlerindeki haritalarda dahi tespit edilmiştir. Aynı şey kabileler hakkında da söylenebilir: Sittak-lar (Sittak-o), Dosk-lar (Dosk-o), bugünkü Şapsugların oturmakta oldukları (yerde) Aspurg-lar , Kuban boyunda yaşayan Psiz-ler (Kuban nehri adıgece bugün dahi Psij adını taşımaktadır), vs¹⁷.

"İstoriya narodov Severnogo Kavkaza//Kuzey Kafkasya Halklarının Tarihi" adlı eserde, Meotların Erken Demir Çağı boyunca Kuzey-Batı Kafkasya'nın yerel sekenesini oluşturdukları, Karadeniz kıyılarının kabileleri olan *Kerketler, Toretler, Zikhler ve Akheyler'in* kendi aralarında akraba oldukları, "Meot"un birkaç ortaboy kabileyi ihata eden mürekkep bir isim olduğu, onlardan ilk olarak MÖ. VI. yy'a ait kaynaklarda sözedildiği, bilahare Greko-Romen yazarlar nezdinde güncel hale geldiği, Strabon'un bizatihi Sindler ile birlikte *Dandarlar, Toretler, Arrekhlere ve Torpetler ile Obidiyakenler, Sittakenler, Doskhlar* ve çok sayıda başkalarının Meotlar kapsamında olduğunu bildirdiği¹⁸, Meot kabilelerinin isimlerine Bosporus'un epigrafik anıtlarında da raslandığı, bunların *Sindler, Vsesler, Fateyler, Doskhlar, Dandarlar ve Toretlerden* oluştuğu, ancak kökenlerinin tartışmalı olduğu ifade edilmektedir. Bu arada, birçok bilimadamı Meotların Yerel Kafkas Kabileleri'ne mensup olduğunu söylüyor. Keza, çok sayıda araştırmacı Kuzey Batı Kafkasya'nın toponimisi ile onomastiğine ve yerel dillerinin analizine dayanarak, kadim Meot nüfusunun Adıge-Kabardey masifine ait olduğunu delillerle teyit ediyor. Bunların kendilerine özgü sağlam bir hayat tarzları vardı ve buna bağlı olarak belli bir Meot Kültürü oluşmuştur. Sözü geçen kültürün, sonraki Ortaçağ Adıgelerinin kültürü ile bağlantısı arkeolojik kanıtlarla da teyid edilmiştir. Antik yazarlar Meotları Azak Denizi'nin doğu kıyılarına, Kuban Nehri'nin aşağı ve orta akarlarına yerleştiriyorlar. Arkeolojik araştırmalar esas alınacak olursa, Meotların işgal ettiği alanlar şu sınırlar içerisindeydi: batıda Azak denizi, güneyde ve güney-doğuda Karadeniz ve Kafkas dağ zincirinin kuzey yamaçları; kuzeyin step kısmında ise Savromatlar ile sınırdıştılar; doğuda Meot kabilelerinin yerleşim sınırları bugünkü Stavropol platosuna kadar

¹⁷ Baytugan, B. agm.

¹⁸ Strabon, XI. 2.11.

uzanıyordu. Bundan başka Kuban sağ kıyısı boyunca kadim bir şehir olan şimdiki Prochnokonskaya'ya kadar Meot yerleşim yerleri uzayıp gidiyordu. Urup nehri boyunca ve onun Kuban nehrine döküldüğü yerin doğusunda etnik olarak Meotlara akraba olan kabileler oturuyordu.

Yine aynı esere göre, şimdiki haritalarda Meot kabilelerini tek tek tecrit etmek neredeyse imkânsızdır. Bu konuda tek istisna, Karadeniz yakın kıyılarını Anapa'ya kadar, Kuban'ın sol kıyısını ve Taman yarımadasını işgal eden *Sindler*'dir. Psöydo –Skilaks'a göre (M.Ö IV. yy.) Sindika Limanı'nın ötesinde *Kerketler*, sonra *Toretler*, *Akheyenlar*, *Moskhlar* ve daha sonra *Henyokhlar* yaşamışlardır. Strabon ise ilk olarak *Akheyenları* söylüyor, sonra *Zikhler* ve daha sonra *Kerketler*'i zikrediyor¹⁹. Yakın geçmişe kadar bazı Sovet arkeologlar Semibrat, Karagodevuş kurganları gibi Sindo-Meot anıtlarını (İskitlerin bir kısmının Sindo-Meotlarla karışık halde Kuban'da yaşamaya devam ettiklerini var sayarak) yeterli gerekçe göstermeden, İskitlere ait olduğunu öne sürmüşlerdir. Gerçekte ise Meot kabileleri, bugünkü Ukrayna'nın bütün güneyi için tarihi yönden büyük rol oynayan, bağımsız büyük yerli kabile gruplarını meydana getirmişlerdir. Kuban yakın çevresi ve doğu Azak yerel kabilelerinde iki ekonomik düzen vardı: yerleşik kabilelerde - tarım, buna karşılık göçebelerde ve yarı göçebelerde -at yetiştiriciliği ve ağırlıklı olarak göçebe usulü hayvancılık. Göçebeler genelde Kuban'ın sağ tarafında yer alan step bölümünü işgal etmişlerdir. Yerleşik nüfus, Azak Denizi'nin doğu kısmında ve Kuban'ın sağ kıyısında ve onun sol kolları etrafında yaşamıştır. Kuban'ın batıya keskin dönüş yaptığı dirsekde bulunan Marinskiy stanitsasından doğuya doğru Temijbek stanitsasına kadar, Kuban'ın yukarı akarı kıyılarında yerleşim yerleri kesintisiz halde devam ediyordu.

Meotların genel meşguliyetleri pulluklu tarım ve sürü hayvancılığı idi. Bundan başka Meotların ekonomilerinde önemli alanlardan biri balıkçılıktı. Meotlar ağdan av aletleri (sürtme ağı tipinde) ve olta iğneli avadanlık kullanıyordu. Meot ekonomisi tarım ağırlıklı olmasına rağmen, bahsedilen devir için normal olarak çeşitli meslek ve zanaatların erken sayılacak bir dönemde gelişmesi calibi dikkattir. Erken Meot devrinde Kuban yakın çevresi kabilelerinin toplum düzeninin temelinde ilk basamak birimi aile olan "sülale-kabile" müessesesi yer alıyordu. Ticaretin ve üretim araçlarının gelişmesi ve çatışmalar sebebiyle sıradan insanlar (bireyler) arasına da sızan mal eşitsizliği büyümeye devam etmiştir.

Kuzey-Batı Kafkasya yerel kabilelerinin büyük kısmı "askeri demokrasi" basamağında bulunuyordu. Kabile, *sıradan sakinler* ile yakın çevresinde askeri birlik bulunduran ve üstünlüğü elinde tutan *yöneticiler* şeklinde iki katmana bölünmüş vaziyetteydi ve bu durum "askeri demokrasi" sistemine özgüydü²⁰.

Meotların yerleşim yerlerinden birçoğu arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılmıştır. MÖ. VIII-VII. yy'lara ve gelişme dönemleri olan V. yy'a ait Meot Kültürü'nün kadim anıtlarını, surlarla çevrili çok sayıda Meot yerleşimleri temsil etmektedir ki bunlar hendekler ve toprak setlerle çevrili

¹⁹ Strabon, XI, 2,14.

²⁰ Daha fazla bilgi için bkz. *Piotrovskiy, B.B.* age. s. 72-73.

idi. Bunlardan başka Meot mezarlıkları da arkeologlarca incelenmiştir. Yerleşim yerlerinin yakınında yer alan mezarlardan elde edilen defin buluntuları oldukça yoksul görünmektedir²¹. Adıge Boyları bahsinde Meotlara tekrar dönülecektir.

b. Güneybatı Kafkasya'nın Kafkas Halkları

Batı Kafkasya bölgesinin en güneyinde yer alan **Abkhazya**'nın avtokton öncülleri hakkında oldukça geniş bilgiye sahibiz. Hem Gürcü-Ermeni kaynaklarında hem de Greko-Latin kaynaklarda Abkhazların öncülleriyle ilgili aydınlatıcı bilgiler yer almaktadır. Abkhazya sekenesi coğrafi konumu dolayısıyla tarih boyunca Gürcüstan halkları başta olmak üzere Önasya halkları ile sıkı ilişki içinde bulunurken, kuzeydeki milletdaşları ile de etno-kültürel, sosyo-ekonomik ve askeri bağlarını hiç gevşetmeden sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla Öncül Abkhazlar Koban Kültürü kabileleriyle tam bir etno-kültürel topluluk oluşturmuşlardır. Birçok yazarlar Koban Kültürü'nü "Kolkhid-Koban Kültürü" şeklinde ifade ederler, biz de aynı görüşü paylaşıyoruz.

"Kolkhid-Koban türü" yerli ürünlerin geniş topraklarda homojen bir biçimde yayılması sadece Kolkhid ekonomi gücünün yayılmasına ve bütün bölge dahilinde sıkı ekonomik ilişkilerin varlığına önemli bir kanıt değil, aynı zamanda Kolkhid-Koban Kültürü'nün önde gelen taşıyıcılarının yeterince yakın etnik akrabalığına da tartışmasız kanıttır. Bazı Urartu ve Greko-Romen kaynaklarına göre, bu dönemde şimdiki Kolkhide topraklarına komşu topraklar, çok sayıda Kheniyokh kabileleri tarafından işgal edilmiştir. Bunlardan Doğu Karadeniz Kheniokhları Miladi I. yy'a kadar kimliklerini koruyabildiler, sonra da Apsiliya, Abazgiya, Sanigiya gibi Abkhaz öncü beyliklerini oluşturdular²².

O.Kh. Bgajba ve S.Z. Lakoba'ya göre, Khenyokhlar dar anlamda Kolkhlar, yani eski Kartvel kabileleri değildir. Bilindiği gibi sonuncular daha MÖ. V. yy'da Khalis Irmağı havzasında yaşıyorlardı, ancak, bir süre sonra Orta Kolkhid (Fasis Bölgesi) Khenyokhlarının yerini aldılar. O tarihlerde "Kolkhlar" kavramına geniş anlamda (Khenyokhlar dahil olmak üzere) tüm Kolkhid kabileleri, dar anlamda da Kolkhlar ve hatta Greg sekenesi dahildi. Birçok antik yazarlar Khenyokhları Karadeniz kıyılarında ve Kafkasarda yerleştiriyorlar. İyon yazılı kaynaklarına göre, Dioskurias ve Phasis Greg şehir yönetimleri (polisler) tamamen Khenyokh topraklarında inşa edilmişlerdir. Herodot, isimsiz kabileleri de içermesi gereken Khenyokhları Phasis ve Kafkas dağ zinciri arasında yerleştirmiştir. Eski gelenekler Khenyokhların birçok kabilelerden oluştukları ve bu ismin kollektif bir ünvan olduğu görüşünü onaylıyorlar.

Sonraki Khenyokhların yaşamlarının ayrıntılı açıklamasını Greg coğrafyacı ve tarihçisi Strabon yapmıştır. Onun ifadesine göre onların 4 beylikleri vardı, yani dört teritoryal kabileler birliği. Muhtemelen bunlar daha sonraki

²¹ Eysk, V.G. «Kulturno- istoricheskoe razvitiye Kubani v dogosudarstvennyi period», Soçi 2008.

http://revolution.allbest.ru/moscow/00037304_0.html

²² Voronov, Yu, N. Zapadno-Kavkazskaya etno-kulturnaya obşnost epokhi pozdney bronzı i rannego jeleza (Kolşidsko-kobanskaya kultura). "Krupnovskie çtenia", <http://nasledie.org/v3/ru/?action=view&id=488525>

kadim Abkhaz kabileleri Sanigler, Abasklar, Absiller ve Geç Misimiler'e ayrılmışlardır.

Aynı yazarlar, İskitlerin Kafkasya üzerinden Önasya seferleri için kullandıkları yollardan birinin "Meotya-Kolkhida Yolu" olduğunu, daha sonra İskitlerin Karadenizi "Akhşayna"(=koyu mavi) diye isimlendirdiklerini, seferler sırasında İskitlerin bir bölümünün Abkhazya'da yerleştiklerini, bilahare bunların yerel nüfusla kaynaştıklarını, arkeologların Abkhazya'da birçok İskit malzemesi bulduklarını, genelde bunların yerel mezarlıklarda yer aldığını, MÖ. V. yy'a ait yerel bir define "İskit hayvan stili"nde sıçrayan mitik geyik-güneş görünümlü çok ilginç bir bronz plaketin bulunduğunu, bütün bunların Abkhazya'da İskitlerin yerleştiklerine kanıt olduğunu, bu seferler döneminde kadim Abkhazya kabilelerinin "Khenyokhlar" diye adlandırıldıklarını belirtiyorlar²³. Böylece, Abkhazların isimleri bilinen ilk öncüllerinin Khenyokhlar olduğunu öğreniyoruz. Daha sonra bu yerli kabilelere Kimmer-İskitler, Sarmat-Alanlar da karışarak Abkhaz subetnosunun oluşmasında rol oynayacaklardır. Abkhaz kabilelerinden ileride ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

c. Kafkasözü Bölgesi'nin Kafkas Halkları

Kurgan Kültürü taşıyıcıları ortaya çıkmadan önce bu korumasız düzlüklerde insan topluluklarının yoğun biçimde yerleşimler teşkil ederek yaşadıkları kuşkuludur. Mamafiyh, Maniç çukurluğundan bugünkü Stavropol platosuna kadar olan geniş düzlükler göçebe kavimlerin yerleşme alanı değil, geçiş alanı olmuştur. Zaten arkeolojik anıtlardan ve oralardaki buluntulardan en eskileri Kurgan Kültürü taşıyıcılarına aittir. Mamafiyh, Kurgancılar ve onların takipçileri olan göçebe halkların bazı grupları Kafkasözü steplerinde göçebe hayvancılıkla iştigal etmeyi uzun yıllar sürdürmüşlerdir. Ancak buralarda yoğun nüfus birikmesi hiç bir zaman olmamıştır. Zaten iklim koşulları da buna uygun değildi. Aşağı yukarı 3000 yıl süren göçebe hareketlerinin sona ermesinden sonra bu bölgenin göçebe nüfusunun kuzeyde yaşayan bölümü, sonradan kuzey komşuları olan Slavyanlar ile karışırken, güneyde yaşayan bölümü de Kafkas halkları ve Ukraynlara karışarak asimile olmuştur.

d. Merkezi Kafkasya ve Doğu Kafkasya'nın Kafkas halkları

Daha önceki bahislerde Kafkas Kültürü'nü Kurgan Kültürü, Maykop Kültürü, Kura-Aras Kültürü, Dolmen Kültürü, Katakomp Kültürü, Srubnoy Kültürü, Kuban Yakın Çevresi Kültürü, Koban Kültürü, Kayakent-Khoroçoy Kültürü, Dağlık Çeçenya ve Dağıstan'da Yerel Kültür başlıkları altında ve bölgeler temelinde incelemiştik. Tabiatıyla binyıllarla ifade edilen bir gelişme sürecinde, sözü geçen bölgesel kültürlerin kendi kabukları içine sıkışıp kaldıkları ve birbirlerinden tamamen ayrı özgün kültürler olarak geliştikleri düşünülemez. Zaman içerisinde, tüm Kafkasya coğrafyasında

²³ Bgajba, O. Kh. , Lakoba, S. Z. Istoriya Abkhazii s drevnyeshikh vremen do nashikh dney. M., 2007 http://www.apsuara.ru/lib_b/bgzb00.php

akraba halklar arasında beşeri, sosyo-ekonomik, askeri ve siyasi ilişkiler artarak geliştikçe yerel kültürler arasında bir yakınlaşma ve birbirini etkileme süreci de işlemiştir. Göçebe kavimlerin beraberlerinde getirdikleri yaşam tarzları ve ideolojileri yerli kültürle harmanlanmış, onların canlı ve baskın kültürel unsurları mevcut yerli kültüre dinamizm kazandırmış ve Kafkas yerli kültürünün gelişmesine yardımcı olmuştur. Bir başka ifadeyle, göçebe kültürler Kafkas yerli kültürünü zenginleştirdikten sonra onun bünyesinde erimişlerdir. Bu karışık kaynaşma sonunda üretim araçları modernleşmiş, el zentatları gelişmiş, sosyo-ekonomik ilişkiler canlılık kazanmış, tarımın yanı sıra hayvancılık da toplumun ana geçim kaynakları arasında ön plana geçmiş, manevi yaşam ve güzel sanatlar belirgin biçimde gelişme kaydetmiştir. Böylece, Miladi çağın başlarında Kafkas halklarının milletleşme süreci iyice olgunlaşmıştır. Öncelikle mensubiyet duygusu yaygın hale gelmiştir. Kadim avtoktonları bırakınız, göçebe kökenli halklar da kendilerini aynı milletin unsurları olarak görmeye başlamışlardır. Bunun somut kanıtı, Kafkasya'da genel birlik sağlayan Alan ve Hazar devletlerinin içeriden gelen kaynaşmalarla değil de dışarıdan gelen istilacı güçlerce inhitata sürüklenmeleridir. Calibi dikkat olan önemli bir tespit de şudur: Alan ve Hazar devletlerinin kuruluş safhasında yerel halkların direnç gösterdiklerine dair eski kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Bilakis onların da devletin kuruluşunda görev aldıkları, ülke savunmasına birlikte katıldıkları, hatta o dönemin özelliklerinden olan talan seferlerine de iştirak ettikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Özellikle Gürcü ve Ermeni kaynakları bu hususta nispeten ayrıntılı bilgi vermişlerdir. Mensubiyet duygusunun yanı sıra müşterek kültür de oluşmuştur. Hemen hemen bütün Kafkasya'yı etkileyen Koban Kültürü temelinde Kafkas yaşam tarzı, Kafkas kıyafeti, Kafkas seramiği, Kafkas ev mimarisi, Kafkas silahları, Kafkas zevki ve Kafkas sanatı, Kafkas araç ve gereçleri, kısacası müşterek kültür değerleri açıkça kendini göstermiştir. Bütün bunlar Kafkas Süper Etnosu'nun oluşumunda önemli unsurlardır.

Öteyandan, gelir kaynaklarının çeşitlenmesi ve çoğalması toplumun ekonomik seviyesini olumlu yönde etkilemiş, refah seviyesi yüksek bir zümrenin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Bunun sonucunda, Milad'dan önceki milenyumun sonları ile miladi milenyumun başlarında Ortaçağ öncesinin devletleşme sürecini sevki idare edecek olan elit bir askeri tabaka ortaya çıkmıştır. Tabiyatıyla hangi grup askeri yönden örgütlü ve güçlü ise o grup devletin kuruluşunda öncülük etmiştir. Kafkasya Hun Devleti, Bulgar Devleti, Alan Devleti, Hazar Devleti tabirleri mürekkep tabirlerdir ve belli bir etnik topluluğu değil, tüm Kafkas halklarının birliğini, en azından o devletin sınırları içindeki yerlilerin de dahil olduğu bölge halklarını ifade ederler, tıpkı Osmanlı Devleti'nin sadece Kayı Boyu'nu değil, ülke sınırları içinde bulunan halkların tümünü ifade ettiği gibi. Eski kaynaklarda Merkezi Kafkasya'nın yerli halkları biraz geri planda kalmıştır. Gürcü ve Ermeni kaynakları genelde Alanlar, Bulgarlar, Sabirler, Hunlar ve Hazarlardan söz etmişler, yerli halkları (onlar kadar) belirtmemişlerdir. Biraz önce, Büyük Plinius, Klaudius Ptolemeus ve Strabon'un Kafkasya yüksek dağ vadilerinde yaşayan bazı kabilelerden bahsettiklerini ve bunlardan sadece Talılar, Akkisılar ve İsadıklar'ı ismen

tanımladıklarını ifade etmiştik. Anılan halklardan Talıların Dıvalılar, Akkisıların Akkişiler, İsadıkların/Sodıların Sadoylar ile örtüştüklerini söyleyebiliriz. Sözü geçen Dıvalılar ile Akkisıların (Ak-kişiler) bugünkü Osetya ve Balkar'da, Sadoyların da Çeçen-İnguş'ta yaşadıklarını biliyoruz. Dolayısıyla bu kabileler Osetler, Balkarlılar ve Çeçen-İnguşların (Nokhçi-Ğalğay) öncülleri olabilirler.

Khorenli Moiz'in kitabında, sınırları Derbent'e kadar uzanan Sarmatya'nın 53 halkı arasında Nakhçamatlar ve Kustlardan söz edilmektedir. İlk terim, Çeçenlerin kendilerine verdikleri Nakhçi veya Nakhço isminin aynısıdır. Khorenli'nin eserini terceme eden K. Patkanov şöyle söylüyor: "Sarmat, Savromat, Yaksamat, Kheçmatat gibi kelimelerdeki '**mat**' eki büyük bir ihtimalle yer veya devlet kavramını ifade etmektedir. Aynı şekilde Nakhçemat-yan kelimesindeki '**y a n**' eki ise ermenicede etnisiteyi ifade eder. Böylece elimizde sadece Nakhçi kelimesi kalır ki bu da Çeçenlerin kendilerine verdikleri isimdir. "Kustlar" da Kistler ile örtüşmektedir, dolayısıyla İnguşlar olmalıdır. Zira Gürcüler onlara hâla "Kist" adını veriyorlar²⁴. Bazı Gürcü kroniklerinin Leonti Mroveli'ye mal ettikleri kadim "Kartlis Tskhovreba" isimli kronikte Dzurdukular'dan ve Didoylar'dan söz ediliyor ki bunlardan öncekilerin Vaynakhların öncülleri olduğu, sonrakilerin de Dağstan boylarından biri olduğu kabul edilmektedir. Sözü geçen kroniğe (Kartlis Tskhovreba)²⁵ istinaden, Gürcüstan kralları Azorka ve Armazel'in, Ermeni kralı Artaşan'a karşı savaşmak için Osları (Alanlar) ve Lekleri (Dağstanlılar) yardıma çağırdıkları, Osların/Asların önderleri Bazuk ve Ambazuk kardeşlerin birleşik bir Kafkasya ordusu ile yardıma geldikleri ve bu orduda Dzurduklar (Vaynakhlar) ile Didoyların (Dağstanlılar) da bulunduğu daha önce anlatılmıştı.

Çeçen-İnguşlar hakkında ilk kez bilgi veren kaynak, anonim bir Greg yazarına aittir. Mamafiyh K. Müller, bu yazarın V. yy.'da yaşamış Arrian olduğunu ve eserindeki bilgilerin önceki Greg yazarlarının kitaplarından alındığını ileri sürmektedir (Latışev-"İzvestiya dr. Pis."). Bu yazar, kitabında "Makhelonlar" (Μαχέλωνες) dan bahsetmiş ve bunların şimdiki Abkhazya'da yaşadıklarını bildirmiştir. Bilindiği gibi Osetler İnguşlara Maqalon adını veriyorlar. Arrian'ın bahsettiği Makhelonlar, Osetlerin Maqalonları olabilir. Ama bunların Abkhazya'da oturmuş olmaları kuşkuludur. Herhalde Greg yazarı, sahil kabilelerini sıralarken, aralarına dağlı kabileyi de karıştırmış olmalıdır. Böyle bir hata mümkündür, zira Abkhazya'daki Dioskurias şehri bütün dağlı ve step halklarının pazar yeri idi. Bu duruma göre, haklarında yeterli bilgimiz olmamakla beraber Makhelonlar, Nakhçamatlar ve Kustların Çeçen-İnguşların öncülleri olduğunu, keza antik kaynaklarda sık sık adı geçen Gargareylerin Nakh-Dağstan halklarının öncüllerinden olduklarının kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

Öteyandan, Kuzeydoğu Kafkasya'nın kadim sekenesinin belirlenmesi bakımından Albanya Devleti'nin sınırlarının belirlenmesi büyük önem

²⁴ Baytugan, B. agm. s. 49-50.

²⁵ Kuznetsov, V.A., agy.

taşımaktadır. Zira o dönemin Albanyasında yaşayan halklar, günümüzün Dağstan halklarının öncülleridir.

Plinius, Albanya sınırlarını açık bir şekilde ifade etmiştir: Cyrus (Kura) havzasındaki ovanın tamamında Albanyalılar yaşarlar ve komşuları İberler ile olan sınırlarını Kafkaslardan gelen ve Kura ırmağına dökülen Alazon çayı belirler. Albanyalılar, Kafkaslardan başlayarak İberya ile Ermenistan sınırını belirleyen Kura ırmağına kadar uzanan topraklarda otururlar. Bunlar sadece ovalarda değil dağlarda da oturmaktadırlar. Aynı yazar devamla, Seroniya dağlarının ıssız tarafında Armenokhalibler; Kura'ya akan İber ırmağına kadar olan topraklarda Moşinler; aşağıda Sakassanlar ve sonra Absarus ırmağına kadar Makronlar otururlar. Bunlar düzlük ve yamaç topluluklarıdır. Albanya sınırının öbür tarafında, dağların ön yüzünde ilkel Silv halkları; bunların aşağısında Lubiler; sonra Didurlar ve Sodiler ikamet ederler, ifadesini kullanıyor. Bu arada yazar, birçok yazar tarafından yapılan bir hatayı da düzeltiyor: "Bizim Kafkasya Kapıları diye andığımız İberya Kapıları Hazar Kapıları diye adlandırılmıştır". Yine Plinius, Kafkas zincirinin oluşturduğu bölgenin yükseklerinde, Bactriane'a kadar olan yerlerde yabancı ve özgür **Mard** halkı; daha uzakta **Okhanlar**, **Khomarlar**, Berdrigler, Harmatotrophlar, Bomarlar, **Komanlar**, Maruslar, Mandruenler, İatlar; Mandrus ve Gridinus ırmaklarının öte tarafında Khorasminler, **Kandarlar**, Attaslar, Parikanlar, Saranglar, Parraslar, **Maratlar**, Nasotlar, Aorslar ve Greglerin Kadusiler dediği Gellerin yaşadıklarını belirterek, Matianlar ve İskender tarafından kurulan, ama yıkılan ve sonra yeniden yapılan Herakl²⁶ şehrinden söz ediyor ve bu şehrin Antiokhus tarafından Akhais diye isimlendirildiğini hatırlatıyor; sonra da Derbisler, Oxuslar, Sirmatlar, Oxidraklar, Heniokhlar, Batenler, Saraparlar ve Baktrianları zikrediyor²⁷. Ancak yazarın ifadeleri oldukça muğlaktır. Kafkasya'da olmaması gereken halklardan da (Baktrianlar) söz etmektedir, diye akla gelse de bunda bir yanlış yoktur. Baktria Kafkaslarda bir yer adıdır ve Tacitus'da da geçiyor. Verilen isimlerden çok azını tanıyoruz. Bu itibarla hangilerinin bugünkü Kafkas halklarının öncülleri olduklarını ayırt etmek mümkün görünmüyor. Bununla beraber, sözü geçen kabilelerin mahiyetini aydınlatmak için Kafkas bilimadalarının arkeolojik, antropolojik, etnografik, folklorik... araştırmalar yapmaları gerekmektedir. Bu takdirde, büyük ihtimalle amaçlanan sonuca ulaşılabilecektir.

B. Baytugan, Strabon'a istinaden Albanyalıların kuzeyinde Giller (Γίλαζ) ile Liglerin (Λίγαζ) oturduklarını, Plutark'ın kitaplarında da bunların Geller ve Legler şeklinde isimlendirilerek teyid edildiğini bildiriyor. Greglerin "Kadusi" dedikleri Gellerin bugün hangi halk olduğunu söylemek güçtür. Zira günümüzde ne bir halk kendini böyle isimlendirmekte ne de başka bir halk tarafından böyle çağrılmaktadır. Buna karşılık Leg halkı kuşkusuz bugünkü Lak halkıdır. Onlar Gazikumuk olarak da bilinirler. Eski Ermeni ve Gürcü kaynaklarında da Laklar="Legler" şeklinde geçmektedir.

²⁶ İskender'in Kafkasya'ya azimetini tamamen efsaneden ibarettir, yaptırdığı bir tesis de yoktur.

²⁷ Pline L'Ancienne. Histoire Naturelle, Texte français, Paris : Dubochet, 1848-1850. Livre six. XI, [1]; XV, [6]; XVIII, [4].

Gazikumuklar kendilerini günümüzde dahi Lak olarak adlandırıyorlar. Bu kabilenin ismi "Sulak" ırmağında saklanarak günümüze kadar gelmiştir. Sulak = Kas ırmağının ismi [Su-Lak = Lakların akarsuyu] anlamına gelmekte olup kumukçadan kaynaklanmaktadır. Öteyandan, Kuzeydoğu Kafkasya'nın kadim halklarından olan Laklar (eski Lekler) Önasya halkları tarafından "Gummik" diye biliniyorlardı ("İstorii Drevnogo Vostoka"). Laklar bugünkü yerlerine muhtemelen Hristiyanlığın ilk asrında yerleşmişlerdir. Khorenli Moiz "Ermenistan Tarihi" isimli kitabında belirttiği üzere, Laklar şimdiki yerlerine Miladi II. yy'da Hazarlar tarafından itilmişlerdir²⁸.

Yine aynı yazara göre, Albanya devletinin sınırlarını Greg yazarı Strabon şu şekilde belirlemiştir: "Albanyalılar Hazar Denizi ile İberyaya arasındaki topraklarda yaşamaktadırlar. Albanya'nın şimal sınırlarını Kafkas dağları belirlerken, güney sınırlarını da Antropotene devleti belirlemektedir ki burada Ermeniler otururlar, keza güneydeki sınırı Kura ırmağı çizer (S. XI, IV, 1). Plinius ve bilâhare Ptolomeus coğrafyalarında, Albanyalıların şimalde Kafkasya'nın Hazar kıyılarında yaşayan İskit-Sarmat kabileleri ile komşu oldukları hususunu belirtmişlerdir. Bu olgu, Dağstan'ın, Terek ırmağına kadar Albanya sınırlarının içinde yer alışının bir kanıtıdır. Diğer bir deyişle, Albanya'nın şimal sınırlarının belirlenmesinde Sulak Irmağı büyük önem taşımaktadır. Plinius ve Ptolomeus bu ırmağı "Kas" adıyla anmışlardır. Sözü geçen ırmağı Kazikumuklar (Laklar) ve Darginler hâlâ "Kas" olarak isimlendiriyorlar. Sulak ırmağı yukarı akarında, dağların arasında "Koysu" diye adlandırılır*. Yararlandığımız kaynakların yazarı olan S.B. Yuşkov konumuzla ilgili olarak şu bilgileri veriyor: eğer şimdiki Sulak ırmağına eskiden "Kas" deniliyorsa, o zaman Plinius ve Ptolomeus'un bahsettikleri diğer ırmaklar şimdi şöyle isimlenmektedirler: *Soana* = Terek, *Gerr* = Aksay, *Alaban* = Samur, *Kir* = Kura. Sıraladığımız ırmaklar, kadim Albanya devletinin sınırları içinde bulunuyorlardı. Bu da, şimdiki Dağstan'ın eski Albanya topraklarının çoğunu kapsadığını kanıtlamaktadır ("İstoricheskie zapiski" kn. I. İz-ie Akademii nauk SSSR. 1937).

Acaba Albanya'nın o devirdeki sekenesini kimler oluşturunuyordu? Strabon, Albanya'da yaşayan halkları genel olarak (Αλβανόι) = Albanoi / Albanlar diye isimlendiriyor. Eski yazarların çoğu da aynı ifadeyi kullanıyorlar. Ama Strabon Albanyalıların 26 dilde konuştuklarına da dikkat çekmiştir. Onun sözlerinden anlaşıldığına göre, Albanyalıların çoğu yüksek dağ vadilerinde oturuyorlardı ve geçit vermeyen dağların engellemesi sebebiyle bir birleriyle ilişkileri çok zordu, dolayısıyla bunların dilleri karışmamıştı (S. XI, IV, 6). Eğer S.B. Yuşkov'un söyledikleri doğruysa, Albanyalıların torunlarını şimdiki Dağstan'da aramamız gerekiyor. Dağstan topraklarının çok dağlık olması, sözü geçen dil farklılıklarının bir kanıtıdır. Keza diğer bir kanıt da bu dillerin yafetik karakterli olmaları ve Dağstan'ın eski nüfusunun değişmemiş olmasıdır. Bilindiği gibi Dağstan, dış tesirlerden pek etkilenmemiştir. Bütün bunları göz önünde bulundurarak şu sonuca

²⁸ Baytugan, B. agy.

* Sulak Irmağı'nın dağlardan inen ve Koysu adıyla anılan dört dalı vardır, bunlar kuzeyden güneye doğru: Andi Koysu, Avar Koysu, Kara Koysu ve Kazikumuk Koysu'dur.

varabiliriz: Dağstan ve Kuzey Azerbaycan'ın dağlık bölgesinin nüfuslarının (Avarlar hariç), eski Albanya nüfusunu temsil ettiğini kabul edebiliriz. Bunların çoğu Arşakların ve Sasanilerin zamanında yeni gelen yabancılara yer vermek zorunda kalmışlardır²⁹.

Kafkas bilimadamı M.G. Magamedov da aynı kanaati taşıyor. Ona göre, Strabon'un yukarıdaki ifadesinden 26 kabilenin "Kafkasya Albanyası" adı altında birlik oluşturdıkları anlaşılmaktadır. Antik kaynaklar, Ortaçağ ve sonraki kaynaklar bunlardan Kaspiler, Albanlar, Legler, Geller, Utiler, Gargareyler, Silvler, Andaklar ve Didurları ismen zikretmişlerdir. Bunlardan Kaspiler, antik kaynaklara göre Güneybatı ve batı Hazar kıyılarında oturuyorlardı ve Albanya Birliği'nin kuruluşunda öncü rol oynamışlardı. "Kaspi Denizi" adı da onlardan gelmektedir. Ama sonradan, Miladi I. binyılda göçebe halklar Hazar yakın çevresine sızmışlardır; anlaşıldığına göre Kaspi kabileleri kıyılardan uzaklaşmışlar, geride kalanlar da yeni gelenlere karışarak bölgedeki dominant rollerini kaybetmişlerdir. Legler, tüm Kafkasardı kaynaklarında Dağstan halkı olarak anılıyorlar. Lezgi grubu halklar ile özdeşleşen Lezgi ünvanı, Legler ile birlikte hemzaman olarak ortaya çıkmıştır ve Lezgiler halihazırda Güney Dağstan ve Kuzey Azerbaycan'da yaşıyorlar. Gargarey halkını birçok yazarlar Çeçenya ve İnguşetya'da yaşayan halklarla yan yana koyuyorlar. Yazarlardan birçoğu Silv halkının dağlık Dağstan'da yaşadığı kanatindedir. Muhtemelen onlar diğer yerli kabilelerle karıştılar ve bu yüzden isimleri anılmaz oldu. Andak ve Didor kabileleleri, günümüzde dağlık Dağstan'da yaşıyan Andiler ve Didoylar ile özdeşleştiriliyorlar . Ve nihayet Alban adının latince "Albi"den geldiği özellikle ilginç görünüyor (Albi=dağlar, dağlılar). Greg yazar Arrianus, Makedonyalı İskender ile İran şahı Darius III arasında cereyan eden savaşta "Kadusiler, Albanlar ve Sakasenler"in İran safında yer aldıklarını kaydediyor. Keza yazar, Albanlar ile Sakasenler'in Darius III'ün ordusunun ana çekirdeğinde yer aldıklarını da belirtiyor³⁰. Bu ifadelerle dayanarak Kadusiler, Albanlar ve Sakasenlerin Kuzeydoğu Kafkasya'nın kadim yerli sekenesi olduklarını ve modern Dağstan halklarının öncülleri arasında yer aldıklarını söyleyebiliriz. Buraya kadar anlatılanlardan anlaşıldığına göre, Kadim Kafkasya'nın doğu ve batı bölgelerinde, günümüz Kafkas halklarının öncülleri/selefleri olarak kabul edebileceğimiz etnik ismi belli yerli kabileler antik kaynaklarda yer almıştır. Buna karşılık Kafkas Kültürü'nün temelini teşkil eden Koban Kültürü'nün çekirdek bölgesinde, yani Merkezi Kafkasya'nın dağetekleri ve yüksek dağ vadilerinde yaşayan ve günümüz Merkezi Kafkasya halklarının öncülleri olmaları gereken yerli kabilelerden antik kaynaklarda pek bilgi yoktur. Genelde göçebe kabilelerden, İskitler, Sarmatlar ve As-Alanlardan söz edilmiştir. Bunun sebebi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülebilir. Belki de Merkezi Kafkasya kabileleri Greko-Latinler ile sıkı ilişki halinde

²⁹ Baytugan, B. agy.

³⁰ Magomedov, M.G. «İstoriya avartsev». http://www.a-u-l.narod.ru/Magomedov-M_Istoriya_avarcev.html

olmadıkları için antik kaynaklarda (bilgi yokluğu sebebiyle) anılmamış olabilirler.

Asur, Urartu ve Pers kaynakları için de aynı şey söylenebilir.

Gürcü ve Ermeni kaynakları da sürekli olarak göçebe kabilelerden bahsetmişlerdir. Bunun da sebebi herhalde göçebe kavimlerin sık sık baskınına uğramalarıdır. Dolayısıyla kendilerine pek zararı dokunmayan kadim avtokton kabilelerden söz etmemişlerdir.

Bize göre asıl önemli sebep, göçebe kavimlerin Kurgan Kültürü taşıyıcılarından başlayarak İskitlere, Sarmatlara, Alanlara ve diğerlerine varıncaya kadar Kafkasya'nın Merkezi bölgesini hem yerleşme alanı hem de Önasya'ya düzenledikleri talan seferleri için güzergâh olarak seçmeleridir. Merkezi Kafkasya avtoktonlarının kendi anadillerini kaybederek dışarıdan gelenlerin dillerini almaları göstermektedir ki bu bölgede yerli nüfus diğer bölgelere göre daha seyrek. Keza, savaşçı göçebeler zengin Önasya ülkelerine sefere çıkarken yerel kabilelerin genç erkeklerini de beraberlerinde götürdüklerine kuşku yoktur, zaten antik kaynaklar da bu durumu teyid ediyorlar. Kimbilir sefere katılan yerlilerden ne kadarı sağ olarak geri dönüyordu? Sık sık düzenlenen bu seferler yüzünden yerli nüfusun tedricen azaldığı ve yabancıları özümleyemeyecek bir nispete düştüğü söylenebilir. Mamafiyh kendi dillerini kaybetseler de yaşam biçimlerini, örf ve adetlerini, inançlarını, sanatlarını ve diğer kültürel unsurlarını onlara kabul ettirmişler ve onları kafkaslaştırmışlardır. Bunda kuşku yoktur.

Neticede, Merkezi Kafkasya'nın kadim avtoktonlarından olan Karaçay-Balkarların öncüllerinin dilleri türkçeye, Osetlerin dilleri de farsçaya dönüşmüştür. Bunun sebebi de açıktır: savaşçı atlı göçebelerin büyük ekseriyetinin etnik kökenleri ve dilleri daha önce de belirtildiği gibi Ural-Altaylı etnik kabilelere dayanıyordu. Bunların içinde az veya çok sayıda Pers ve Fin-Ugr kökenliler de vardı. Bunlardan Ural-Altay kökenlilerden bir kısım tayfalar Karaçay-Balkar bölgesine, Pers kökenlilerden de bazı tayfalar Osetya bölgesine yerleştiler, belki de bu bir rastlantıydı. Karaçay-Balkarlılar daha önceden proto-Türk kabileleri olan bir kısım Srublular ile yine aynı dili konuşan Kimmerler ve İskitlerin tesiriyle kendi yerli dillerini nispeten kaybederek proto-türkçe diyebileceğimiz bir dille konuşmaya başlamışlardı. Osetler ise sözü geçen kavimlerin içinde bulunan Fars kökenli kabilelerin buralarda lokalize olmaları yüzünden onların tesiriyle yerel Kafkas dillerini kaybederek eski doğu farsçasının bir şivesiyle konuşmaya başladılar. Daha sonra, Hunlar, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar gibi türkçe konuşan halkların etkisiyle proto-türkçe konuşan Karaçay-Balkarlılar bu defa türkçenin bu bölgeye has bir dialektini benimsediler. Osetlere gelince, Merkezi Kafkasya dağ geçitlerinin kontrolünü elinde tutmak isteyen İran şahlarının buralarda askeri garnizonlar konuşlandırdığı, hatta bu askeri birliklere lojistik destek sağlamak için İran içlerinden göçmenler getirerek koloniler teşkil ettiği eski kaynaklarda geçmektedir. Kadim doğu farsçasını kullanan Osetler ile sözü geçen Pers kolonileri ve askerler arasında en azından ekonomik ilişkilerin husule geleceği hiç de imkânsız gibi görünmüyor. Onların da

etkisiyle Osetlerin farsçalaşan dilleri daha da güçlenmiş olmalıdır. Hakikat halde hem Karaçay-Balkarlılar hem de Osetler tıpkı Adıgeler ve Çeçenler gibi geçmişi binyıllara dayanan Kafkasya'nın avtokton halklarıdır. Dilleri değişime uğrasa da kültürleri ve antropolojik özellikleri değişmemiştir. Netice itibariyle, Kurganlılar, Srublular ve Kimmerlerden itibaren neredeyse 3000 yıl atlı-savaşçı göçebelerin sefer güzergâhlarında yaşayan Merkezi Kafkasya'nın avtokton halkları bu dışarıdan gelenlere kültürlerini kabul ettirmişler, buna karşılık onların dillerini almışlardır. Dolayısıyla avtoktonların isimleri unutulmuş ve sonradan gelen egemen halkların isimleri öne çıkmıştır. Ermeni Gürcü kaynaklarının yanı sıra Greko-latin kaynakları da sonradan gelenlerin isimlerini anmışlardır. Aslında göçebelerin dillerini yerlilere kabul ettirmeleri doğal olmayan bir gelişmedir. Bunun bir tek istisnası vardır o da yerli nüfusun sayısının göçebe nüfusu sindirecek miktarda olmamasıdır. Karaçay-Balkarlar, Osetler ve Kumuklar buna misaldir.

Burada akla şu soru gelmektedir: Merkezi Kafkasya avtoktonları göçebelerin baskısıyla dillerini unutturken diğer Kafkas halkları anadillerini nasıl muhafaza edebildiler? Birincisi, onların nüfusları gelen göçebelere daha yoğun, ikincisi, yurtları atlı-savaşçı kavimlerin talan seferlerinin ana güzergâhı üzerinde değildi. Kuşkusuz etkilendiler, buna bağlı olarak dillerine onların dillerinden pek çok kelime girdi, karşılıklı kültürel etkileşim süreci de yerli kültürün kontrolü altında normal seyrini takip etti. Sonunda da, göçebe kavimler Karaçay-Balkarlılar ile Osetlerin etnik oluşumlarına ne kadar etki ettilerse, diğer Kafkas halklarının etnik oluşumlarına da en az o kadar etki ettiler. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: *hem proto-Türklerin hem de etnik gelişimini tamamlayan Türklerin yerli Kafkas halklarıyla büyük ölçüde karışıp kaynaşmaları sebebiyle Kafkas halklarının en yakın akrabaları kuşkusuz Türk halklarıdır.*

Öteyandan, Kuzey Dağstan düzlüklerinde Hazar kıyılarına yakın bir konumda yerleşik hayat süren avtokton Kumukların öncülerinden de söz etmemiz gerekir. Onların kaderleri de Karaçay-Balkarlarınkinin aynısıdır. Atlı-savaşçı göçebe kavimler karşısında hem nüfus itibariyle yetersizdiler, hem de Derbent-Geçidi'ne giden yolun üzerinde yaşıyorlardı. Talan seferleri sırasında nüfusları iyice azaldı, önceleri proto-türkçe bir dil konuşmaya başladılar, sonra da Hun-Hazar-Kıpçak etkisiyle dillerini tamamen türkçeleştirdiler. Ama millî kültürlerini korudular ve bunu yeni gelenlere de benimseterek onlarla birlikte Kafkas Süper Etnosu'nun bir bileşeni oldular.

Bu arada, Merkezi Kafkasaya yerli nüfusunun dilinin farklılaşması Kafkasya'da çok önemli bir dilsel olayın husule gelmesine sebep olmuştur. Başlangıçtan beri gelişmesini sürdüren ve aynı kökten gelen Kafkas Dili orta yerinden ikiye ayrılmış ve birbiriyle irtibatını kaybetmiştir. Böylece Adıge-Abkhaz dili lehçeleriyle Nakh-Dağistan Dili lehçeleri arasında ileri derecede bir farklılaşma husule gelmiştir. Ancak Kültür Birliği ve mensubiyet duygusu güçlenerek devam etmiştir. [Bu yazı hazırlamakta olduğum "UKTG" isimli kitabımın I. cildinden alınmıştır. Y.N.]

yilmaznevruz.net